

8 januari 2018

De begijnen: vrijgezelle vrome helpsters

West-Europa, 12de-15de eeuw

In de Middeleeuwen spraken priesters, schrijvers en dichters vol minachting over vrouwen. Vrouwen waren zondig, oppervlakkig, dom en wispelturig. Als tegenwicht en als steun in de rug voor haar seksegenoten beschreef Christine de Pizan (1364-1430) het leven van talrijke deugdzame, standvastige vrouwen.

Op bovenstaande illustratie uit haar boek *La Cité des Dames* overlegt De Pizan (links) met de personificaties van de drie deugden Rede, Gerechtigheid en Rechtvaardigheid over de denkbeeldige vrouwenstad die ze met haar verhalen schiep en legt ze (rechts) de eerste stenen van de muur rondom. De drie deugden hielpen De Pizan op verschillende manieren met het schrijven van het boek, zoals de illustratie ook laat zien: de *Rede* houdt een spiegel vast, waardoor ze haar geweten kan raadplegen en kan zien of ze op de goede weg is. *Gerechtigheid* heeft een scepter in haar hand, een rechte lijn waardoor ze goed van kwaad kan onderscheiden, dezelfde gerechtigheid, schreef ze, waarmee zorg wordt gegeven aan "de arme en onnozele". *Rechtvaardigheid* draagt een gouden vat, een ronde maat waardoor ieder krijgt wat haar toekomt (1).

Volgens Simone de Beauvoir was De Pizan de eerste vrouw die de pen oppakte om haar sekse te verdedigen. Ze schreef een heel oeuvre bij elkaar en slaagde er zelfs in om te leven van haar schrijverschap. Als kind kreeg ze, dankzij haar ruimdenkende vader, een opleiding aan huis, en via relaties bij het Franse koningshof, waar haar vader en haar vroeg overleden man belangrijke functies hadden bekleed, ontving ze schrijfpdrachten.

Geleerde, zelfstandige vrouwen als De Pizan waren in die tijd heel uitzonderlijk. En vooral tot de 12de eeuw hadden vrouwen weinig mogelijkheden: ze konden trouwen, non worden, kluizenaar of hoer.

Verschillende maatschappelijke ontwikkelingen brachten toen, al was het maar tijdelijk, wat meer kansen met zich mee: het 'vrouwenoverschot', het ontstaan van meer en grotere steden, en de opkomst van een religieuze tegenbeweging.

Door de vele oorlogen waren er meer vrouwen dan mannen, maar de nonnenkloosters waren duur, streng en zaten vol. Tegelijk ontstond in de steden een nieuwe klasse, de burgerij, die zich verzette tegen kerkelijke en adellijke heersers. Nieuwe ambachten floreerden en onder stedelijk bestuur werden gasthuizen opgericht voor zieken, bejaarden en wezen. Dat betekende zowel opvang als werkgelegenheid.

Daarnaast kwam door de corruptie en het machtsmisbruik van de kerk een religieuze tegenbeweging op met meer aandacht voor innerlijk geloof, gevoel en beleving. Dat betekende een terugkeer naar oude christelijke waarden en naar de armoede en eenvoud van de woestijnvaders en – moeders, en deze religieuze beweging was voor vrouwen heel aantrekkelijk.

Belangrijk onderdeel van die tegenbeweging waren de begijnen, vrome vrouwen die door naastenliefde dichter bij God probeerden te komen. De eerste tijd trokken ze in hun eentje rond of leefden ze samen in kleine los-vaste groepen. Door hun onconventionele gedrag (ze zongen niet-liturgische liederen, ze dansten, ze trouwden niet maar gingen ook niet naar een klooster, ze spraken in het openbaar over geloofskwesties) werden ze met argwaan bekeken en de kerk ging ze vervolgen en controleren.

De begijn en mystica Margarete Porete werd in 1310 als heks op de brandstapel gezet vanwege haar als ketterij bestempelde boek, en het Concilie van Wenen (1311) voerde strenge maatregelen in tegen de begijnen. Daardoor gingen ze zich beter organiseren en ontstonden er meer conventen en begijnhoven.

Een begijnhof had meer autonomie dan een convent. Het kon als rechtspersoon optreden in geval van twisten met het stadsbestuur en was geen gehoorzaamheid schuldig aan de kerk. Het wonen in een begijnhof kostte veel minder geld dan toetreding in een klooster, begijnen hoefden hun bezit niet af te staan en hoefden geen gelofte af te leggen; ze waren vrij om de beweging weer te verlaten. Zo vormden de begijnhoven een prima faciliteit voor plattelandsmeisjes, weduwen, vrouwen die te lelijk waren of geen zin hadden om te trouwen, vrouwen zonder bestaansmiddelen, verlaten of gevluchte vrouwen en weesmeisjes.

Een hof bestond uit individuele huizen, er woonde een priester net buiten het ommuurde hof. Die ommuring was voor de veiligheid, net zoals bij de vrouwenstad van Christine de Pizan, maar had bij begijnhoven ook een spirituele betekenis. Er was een sterke, wijdverbreide verering van Maria, en maagdelijkheid gaf vrouwen een nog hogere status dan een huwelijk. Het stond voor een intacte ziel, voor zuiverheid, reinheid en onschuld, voor een getrouwd zijn met Christus. Het lichaam van de begijnen was een besloten hof, en het begijnhof was daar een weerspiegeling van.

Ondanks de muur was een begijnhof geen gevangenis. Dankzij hun religieuze status hadden begijnen juist meer vrijheid dan andere vrouwen. Ze leidden een actief leven en verdienden de kost in het onderwijs, in de lakennijverheid en als 'lekenhelpster' in de ontstane leprozerijen, pesthuizen, weeshuizen en bejaardenhuizen. Ook begeleidden ze stervenden, deden lijkverzorging en dodenwaken, en binnen het begijnhof vingen ze zieke en noodlijdende vrouwen op.

Het waren nog geen duidelijke beroepen en ook nog niet zo gescheiden van elkaar, maar noem de begijnen gerust verpleegkundigen en sociaal werksters *avant la lettre*.

Noten

(1): Oort, Miriam (2008): *De stede der vrouwen. Een diplomatische transcriptie van de Middelnederlandse vertaling (1475) van Christine de Pizans 'Livre de la Cité des dames' (1405)*, deel 1, cap. 5, 605-672: http://www.dbnl.org/tekst/pisa001nver01_01/

Afbeeldingen

- Illustratie uit: Pizan, Christine de (1405), *La cité des dames*. Vrij van auteursrechten: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_der_%27Cit%C3%A9_des_Dames%27_002.jpg
- *Interieur de l' Hôtel Dieu*, Parijs, omstreeks 1500. Begijnen verzorgen (links) de doodzieken en naaien lijkzakken, rechts verzorgen ze de andere zieken. Vrij van auteursrechten: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hotel_Dieu_in_Paris_about_1500.gif

Bronnen

- (1) Pisan, Christine de, *Het boek van de Stad der Vrouwen*. Vertaling en inleiding van Tine Ponfoort (1984), Nijgh&Van Ditmar, Amsterdam
- Rosa, kenniscentrum voor gender en feminisme, *Tussen hemel en aarde. Begijnen in de Lage Landen. Achtergronden bij het ontstaan van de begijnenbeweging*: <http://www.rosavzw.be/site/index.php/het-geheugen/thematische-geschiedenis-van-de-vrouwenbeweging/historisch/397-tussen-hemel-en-aarde-begijnen-in-de-lage-landen>
- Bot, Peter (NRC, 1991), *Het lot van Middeleeuwse meisjes*. Recensie van: Jong, Mayke de (1990): 'Tussen verering en verachting. De rol van de vrouw in de middeleeuwse samenleving (500-1500)': <https://www.nrc.nl/nieuws/1991/03/02/het-lot-van-middeleeuwse-meisjes-6958922-a442394>
- L'Hermite-Leclercq, Paulette, *The Feudal Order*. In: Klapisch-Zuber, Christiane (ed) (1992): 'A History of Women (ii). Silences of the Middle Ages', p. 202-250
- Opitz, Claudia, *Life in the Later Middle Ages*. In: Klapisch-Zuber, Christiane (ed) (1992): 'A History of Women (ii). Silences of the Middle Ages', p. 312-317